

Радмила Радић

ОБНАВЉАЊЕ СИНДИКАТА И ПОЛОЖАЈ РАДНИЧКЕ КЛАСЕ У СРБИЈИ ПОСЛЕДЊИХ ДАНА РАТА

Први напори на обнови привреде

Југославија је ослобођење дочекала с људским и материјалним губицима који су је, у односу на њено национално богатство пред рат, издигли на прво место у односу на све савезничке земље.¹ Демографски прорачуни се не слажу увек, али процена се креће од 1 до 2 милиона становника или, по званичним подацима 1,706.000 људи. Најтеже губитне претрпело је цивилно, и то радно способно становништво чак 69%. Наводи се податак да је страдало око 90.000 стручних радника и око 40.000 интелектуалаца.²

Иано неразвијена и слаба, индустрија Југославије ратом је уништена 36,5% или чак са 17% учествује у свим губицима савезника.³ Покођена су била, у првом реду, крупна предузећа, високе пећи, војна индустрија, затим текстилна, кожна, дрвна, метална и електроиндустрија. Тешко су страдале саобраћајнице, стамбени објекти, пољопривреда итд. Производња је по ослобођењу могла да ради само са 30% свог капацитета. Занатство је такође страдало, делимично или потпуно је било уништено око 112.000 занатских радњи, а око 15.000 занатлија разних струка одведено у заробљеништво.⁴ Више од 3,500.000 људи остало је без домова.

Не постоје тачни подаци о висини губитана становништва у Србији, мада је у оквиру ове федералне јединице, сразмерно највеће губитне имала ужа Србија (београдска и крагујевачка област) са Војводином.⁵ На принудни рад одведено је око 70.000 радника, кроз логоре и затворе прошло је око 100.000 лица, а у заробљеништву је било око 200.000 бивших југословенских војника, углавном са територије Србије.⁶ Становништво Србије плаћало је током целог рата месечно 240 милиона динара (6,500.000 марања) за трошкове окупације и ратну одштету, што је све до септембра 1942. износило 4,5 милијарди динара.⁷ Из Србије су однете машине и фабричка опрема, храна, рудна богатства, а поред свог становништва и окупационог апарата, ова територија је током рата хранила и 324.840 избеглица (по другим подацима 400.000).⁸

Према попису индустрије из 1945. године (подаци важе за Србију са Косовом и Метохијом, без Војводине), на овом подручју су биле 933 творнице, са 86.808 радних места. Од тога је 167 творница било у државном власништву, са 8.013 радних места. Под привременом управом је било 106 творница, са 16.142 радна места, а у приватном

власништву 660 творница са 29.328 радних места.⁹ Од 86.808 радних места, коефицијент запослености износио је 52,6% (видети табелу бр. 2.), тј. број запослених био је 46.656, односно 39.614 радника (табела бр. 3). Укупан број радништва у Србији 1945. износио је 280.392.¹⁰

Најразвијенија индустријска грана у Србији, у предратном периоду и непосредно после рата, како по броју предузећа, тако и по вредности производње, била је прехранбена индустрија, док је по броју запослених на првом месту била текстилна индустрија, а потом метална. Међу развијеније индустријске гране спадале су грађевинска, дрвна, хемијска и индустрија дувана. Међутим, вредност производње ових индустријских грана умногоме је зависила од пољопривреде.

Једна од карактеристина југословенске привреде, различита економска развијеност појединих делова земље, била је посебно изражена у Србији. Иако је спадала у ред средњеразвијених земаља Југославије, поједине њени крајеви били су потпуно неразвијени, као, на пример, Косово и Метохија и област Новог Пазара. У подручјима југозападне, западне и југоисточне Србије готово да и није било индустрије и других делатности осим пољопривреде. Енергетски извори остали су неискоришћени, а саобраћајне везе лоше. Тимочки базен у источној Србији обиловао је рудницима, али зато није имао прерађивачке индустрије.¹¹ Бор и Трепча оставили су средину неразвијеном јер их није пратио већи број занатских радионица и мањих предузећа.¹² Запослени у индустрији концентрисани су махом у моравском и западноморавском коридору, дуж главних железничких комуникација и везе Београд—Ниш—Лесковац. Поред Београда као индустријског центра тог подручја, овамо спадају крајеви око Младеновца, Плана, Паланке, Ћуприје, Параћина, Крагујевца, Крушевца и Аранђеловачки базен. Они делови земље који су имали лоше саобраћајне везе, остали су углавном без индустријског становништва, као претежно сточарски крајеви (Топлица, Јабланица, Санџан, Стари Влах, пожаревачки округ, делови уничког, чачанског, мачванског, врањског и пиротског округа),¹³

Србија је у предратном периоду имала и велики број неписменог становништва, као и неповољну квалификациону структуру радне снаге.¹⁴ Пред крај рата, из нених фабрина, као што је „Вистад“ у Ваљеву, 50% радника отишло је у војску, а на њихово место примана је нестручна радна снага углавном из пасивних крајева, коју је требало обучити. Према томе, радништво, како каже Оливера Милосављевић, није имало карактеристине јасно издиференциране класе.¹⁵ Његов удео у послератној структури југословенског друштва био је незнатан, а још мање ако се посматра само језгро, металски радници. Међутим, радничка класа, као појам, заузимала је централно место у свим партијским документима послератног времена. У схватању друштвене структуре била је преузета углавном совјетска схема, по којој су постојали радници, сељаци и интелигенција, у коју су укључене све остале друштвене групације, чак и службеници са осмогодишњом школом. Народнофронтска терминологија тих првих послератних година, под радништвом, радним масама, радничком класом, радним народом, трудбеницима итд., углавном подразумева само оне слојеве који се баве мануелним радом.¹⁶

Мануелни, физички рад, примењен у масовним размерама, пре свега добровољан, био је главни начин да се земља извуче из тешке привредне ситуације и да се обнови. У првој фази обнове до маја 1945, земља још није била ослобођена, па се живот углавном одвијао

под паролом „Све за фронт...“ На слободним територијама рашчишћаване су рушевине, поправљане зграде, оспособљавана индустријска предузећа и привредни објекти, збрињавани су социјално угрожени, осигуравана исхрана становништва, сузбијана црна берза итд.¹⁷ Занатлије и радници ослобађани су делимично мобилизације и упућивани на рад у предузећа и установе. Целокупна индустрија све до пролећа 1945. ради за фронт, мада са смањеним капацитетима, пре свега због недостатка сировина. Живот се организује по искуствима са слободних територија у току рата. Одлуком НКОЈ-а од 17. XI 1944, првенство у обнови добијају саобраћај, индустрија и пољопривреда.¹⁸

За организацију привредног живота, после ослобођења дела земље, била је нарочито битна Одлука Председништва АВНОЈ-а од 21. XI 1944. о преузимању средстава за производњу, тј. подржављењу имовине Трећег Рајха и њихових држављана на територији Југославије, имовине лица немачке народности, ратних злочинаца и помагача.¹⁹ Средства за обнову и изградњу из Фонда за обнову и помоћ пострадалим крајевима нису била довољна за финансирање свих потребних радова и плаћања радне снаге, па су допуњавана ангажовањем народних маса. По целој Србији организују се масовне радне акције, у којима кључну улогу игра омладина. Све друштвено-политичке организације, почевши од ЈНОФ-а, АФЖ-а, касније и синдиката, имају првенствени задатак да раде на мобилизацији радне снаге и пропагирању резултата обнове.²⁰ Прено ЈНОФ-а се организују радни батаљони у које одлазе највише млади, али и сви они који нису у војсци. На раду се остајало од 8 до 18 часова, а понекад и ноћу. У Београду су били организовани рејонски и Централни радни батаљони.²¹

Средином 1944. у Србији је почело стварање одбора ЈНОФ-а. Чланови су могли да постану сви они који су прихватили програм НОП-а. Постојао је Главни одбор Србије, срески и окружни одбори, тј. организација по територијалном принципу, која је обухватала и рејонске и уличне одборе у градовима. Други принцип организованости било је стварање одбора по фабрикама, предузећима и радионицама, што је у Београду спроведено већ крајем октобра. Градски раднички одбор НОП-а основан је 10. XII 1944. на Коларчевом универзитету, уз присуство представника фабрика, рејона, радионица. Изабрано је 53 члана одбора, 20 чланова ужег одбора и 33 члана Пленума.²²

Одбори НОП-а организују фабричке кухиње, покрећу зидне новине, формирају позоришне и музичке групе. Радници организују живот у фабрикама и оспособљавају предузећа. Ради се у хладним просторијама често по цео дан, у лошој одећи и готово без хране.²³ На иницијативу НОФ-а од 4. до 12. XII 1944. одржано је прво веће такмичење које је обухватило принуђавање прилога за војску, уписивање добровољних давалаца крви, ступање у радне батаљоне итд.²⁴

Оснивање ЈСРПЈ и рад на њиховој организацији у Србији

Међутим, већ у првим данима слободе, београдски радници су почели да истичу захтеве за обнављањем синдикалних организација, које би се, пре свега, бринуле о њиховом економском положају. Овакви захтеви долазили су углавном под утицајем бивших синдикалних функционера, реформистичких и других организација, који су радницима објашњавали да им је потребна организација која ће водити рачуна о њиховим интересима, сада када је оформљена нова власт.²⁵ При по-

стављању танвих захтева сасвим се заборављало да је фронт удаљен свега десетак километара од Београда. Због тога Партија настоји да се најпре стварају раднички одбори ЈНОФ-а, да би пружали прилику радницима да се организују, али и да би припремили терен за обнављање синдиката.²⁶ Осим тога, у почетку је било и лутања око начина организовања и функције синдиката у новом друштву.

Децембра 1944. ЦК КПЈ, преко националних и покрајинских руководстава, дао је иницијативу да се припреми обнова синдиката.²⁷ Истог месеца се из СССР-а враћа Ђуро Салај, који одмах приступа послу око организације. Рад на обнављању прво је започео у Србији, јер је она била највећим делом ослобођена, и ту се налазио велики број партијских и синдикалних кадрова. Коначна одлука да се приступи поновном оформљењу синдиката, донета је на конференцији Градског радничког одбора ЈНОФ-а у Београду, 27. XII 1944. Конференција је изабрала одбор од 18 чланова, који је био задужен да припреми збор београдских радника за 31. XII 1944.²⁸ Збор је одржан на Славији, у присуству делегација из целе Србије, затим из Хрватске, Словеније и представника војске. Изабран је Централни синдикални одбор, чији је основни задатак био да организује акционе одборе по предузећима и установама и припреми сазив опште-земаљске конференције. Као најважнији задаци пролетаријата истакнути су: борба за ослобођење земље и привредна обнова. У складу с тим требало би да се синдикалне организације боре за економске интересе радничке класе, за побољшање услова живота и рада и за културно-просветно уздизање.²⁹ Сутрадан је одржана Прва седница акционог одбора за оснивање синдиката, на којој је решено да се одмах сазову конференције појединих струка, да се приступи избору кандидата и упису чланства.³⁰

Зборови и конференције одржавају се врло брзо у Крагујевцу, Новом Саду, Земуну, Панчеву, Нишу, Смедереву и другим местима.³¹ Рад на обнови синдиката одобрило је Повереништво унутрашњих послова НКОВ-а 3. 1. 1945. године.³² Извесно време поред синдикалне организације паралелно раде и раднички одбори ЈНОФ-а.

Акциони одбор за припрему Земаљског конгреса синдиката Југославије, образован је 11. I 1945. године. У њега су ушли представници Независних синдиката, Уједињеног радничког синдикалног савеза Југославије (УРССЈ), Савез банкарских, осигуравајућих и трговачких радника и чиновника (СБОТИЧ), Главни раднички савез Југославије (ГРСЈ), Хрватски раднички савез (ХРС), Општи раднички савез (ОРС) и др. Пет дана касније послати су позиви за конгрес, у којима је наглашено да се у делегацију изаберу чланови који су већ раније радили у синдикатима.³³

Оснивачна конференција одржана је од 23. до 25. јануара у Београду, уз учешће 138 делегата из целе земље. Том приликом је усвојен Привремени статут и разрађена организација синдиката. По Статуту, синдикална организација је била добровољна и масовна организација радничке класе, заснована на принципу демократског централизма. Највише руководеће тело ЈСРНЈ био је Општеземаљски синдикални конгрес, који је требало редовно одржавати сваке друге године, а по потреби и ванредно. На Конгресу Главни одбор подноси извештај о раду, доносе се упутства и одлуке за даљи рад и бирају нови чланови Главног одбора. Главни одбор се састојао од 29 чланова, међу којима је биран Извршни одбор од 13 чланова који су руководили текућим пословима.³⁴ При Главном одбору постојао је Централни борбени

фонд, који је требало да из својих средстава финансира штрајкове. Подразумевало се, међутим, а на то су скретали пажњу синдикални руководиоци, да Главни одбор неће помагати и финансирати „нецелисхоне штрајкове“, који би у тадашњим условима поткопавали темеље привреде“. Синдикални функционери су објашњавали радницима да им није у интересу да штрајкују, јер ће тако уздрмати друштвени поредан у коме су они на власти и у коме прено синдиката могу да остваре „све за шта постоје реалне могућности“. То се, међутим, није односило и на приватна предузећа.³⁵ Највиши форуми појединих струка биле су централне управе Савеза, које су биране сваке друге године на конгресима струковних савеза. Састојале су се од 19 чланова и од њих се бирао Извршни одбор. Централне управе су за свој рад одговарале Конгресу, али су директиве и упутства примале од Главног одбора. Управе су своје задатке спроводиле прено савезних секретаријата у свим федералним јединицама и аутономним областима, а било је, по потреби, предвиђено да се организују и секретаријати појединих индустријских области. Савезни секретаријати спроводили су одлуке централних управа на територији својих федералних јединица и повезивали рад месних одбора и подружница.

Месни одбори оснивали су се у свим местима где су постојале две подружнице исте струке, а бирани су на конференцијама чланова једног савеза у месту.³⁶ Основна синдикална организација сваног струковног савеза била је подружница. Она се бирала у сваном предузећу, радионици, установи и сл. у којима је било упослено најмање 30, односно 15 радника и намештеника, под условом да су сви организовани у синдикат. Управа подружнице бирала се на конференцији и у њу је улазило 5 чланова. У мањим местима формирана су платишта.

Оваква организација почивала је на тзв. индустријском принципу, једна фабрика — једна подружница, или једно предузеће — једна подружница. Поред вертикалне повезаности организација од највиших до најнижих форума постојала је и хоризонтална повезаност. У свим републикама формиран су земаљски одбори ЈСРНЈ, који су обједињавали рад свих струковних организација на својој територији. Земаљски одбори бирани су на земаљским синдикалним одборима. Делокруг Земаљског одбора Србије обухватао је и Аутономну Покрајину Војводину и Косовско-Метохијску Област, а веза је остваривана прено Покрајинског и Обласног одбора. Земаљски одбор је био повезан директно са месним синдикалним већима, која су координирала рад подружница и месних савезних одбора у својим местима. Месна синдикална већа бирала су се и у оним местима где су постојала два месна одбора или две подружнице различите струке, а у њихов састав су улазили представници свих културно-уметничких и фискултурних друштава, представници подружница, односно платишта.

На Првој општеземаљској синдикалној конференцији било је предвиђено и формирање окружних секретаријата у удаљеним индустријским рејонима и областима. Међутим, у Србији секретаријати по окружним местима нису формиран.³⁷

У синдикалним организацијама, од Главног одбора све до подружнице, рад се делио по секторима: организациони, привредни, сектор радних односа, задружни, културно-просветни, сектор социјалног осигурања и за омладински рад. Приликом стварања ЈСРНЈ донета је одлука о формирању 21 струковног савеза, с тим што је савез интелектуалних радника и намештеника обухватио све интелектуалне раднике који су се налазили у најамном односу.³⁸

На радном делу конференције 25. I, говорили су Ђуро Салај, Радоје Данић, Тоне Фајфар и Јосип Цази. Као основни задаци синдиката истакнути су: обнављање и стално повећавање радне производње, пружање помоћи у организацији и управљању производњом, контролу производње, борба за радну дисциплину против саботаже и неодговорности на послу, подизање животног стандарда радничке класе, осмочасовни радни дан, бесплатна ленарска помоћ, решење аграрног питања и положаја пољопривредних радника, вођење правилне тарифне политике (са конференције упућен захтев Повереништву НКОЈ-а да у сарадњи са синдикатима донесе одлуке о минималним радничким надницама), једнакост жена, плаћени годишњи одмори, централизација социјалног осигурања итд.³⁹

Прихваћене су Резолуције о непосредним задацима, Резолуција о уређењу најпречих социјалних питања у ДФЈ и Резолуција о културно-просветном раду и синдикалној штампи. Одлучено је да се покрене лист „Рад“ као и да ЈСРПЈ као колективни члан приступи ЈНОФ-у. Изабрани су чланови Главног одбора ЈСРПЈ и упућен проглас под паролом „Све за фронт — све за слободу“.⁴⁰ Сутрадан по завршетку конференције, извршено је конституисање Главног одбора ЈСРПЈ и за председника је изабран Ђуро Салај.⁴¹

Југословенски синдикати били су умногоме утемељени на совјетском концепту синдиката, не само у организационом смислу, већ и у смислу бољшевичког концепта синдиката као посредничке организације радничке класе, која стоји између државе и радничких маса, уз руководећу улогу Партије. Према том концепту, чију је поставку дао Лењин, а која је касније надограђивана, посебно током дискусија у време X конгреса КПСС, основне функције синдиката биле би: 1) производно-економска, која подразумева обучавање и припремање радника за управљање привредом; 2) заштитна функција (нарочито је била изражена у СССР-у током двадесетих година, а у оквиру ње се подразумевало ангажовање маса у социјалистичкој изградњи, активности синдиката на повећању продуктивности, борба за радну дисциплину, заштита радника у оквиру постојећег законодавства итд.); 3) културно-васпитна функција, која подразумева васпитавање у духу комунизма, новог односа према раду, активности у оквиру културно-уметничких и спортских друштава, пропагирању социјалистичког такмичења, радног хероизма, научно и технично образовање итд.⁴² Ако се анализирају говори Ђуре Салаја, Бориса Кидрича, Мише Павићевића, Ивана Божичевића и других, чланци из „Борбе“, „Рад“-а и неких часописа из времена изградње синдиката у нашој земљи, запазиће се истицање готово идентичних функција.⁴³ Сличности су се огледале и у организационој структури и у примени принципа демократског централизма. Систем совјетских синдиката био је изграђен на три основна принципа: производном, територијалном и демократском централизму. Производни принцип подразумевао је да један синдикат обједињава раднике и службенике свих професија једне или неколико међусобно повезаних производних грана, а да сви запослени у једном предузећу или установи буду обједињени једном основном организацијом синдиката, без обзира на занимање. Синдикати су поред производног, организовани по територијалном принципу, а такође и вертикално повезани. Хоризонтална веза остваривана је преко организације истог нивоа. Принцип демократског централизма огледа се у томе што су синдикалне органе бирали чланови синдиката, којима су они подносили извештај о раду. Синдикалне организације одлучивале

су о свим питањима синдикалног рада, нижи синдикални органи били су потчињени вишим, а највиши орган сваке организације био је конгрес или конференција.

У свом деловању совјетски синдикати су примењивали метод убеђивања, друштвеног утицаја и метод принуде. Били су масовна и добровољна организација. Сви ови принципи могу се наћи и у Привременом статуту ЈСРНЈ. У периоду ратног комунизма синдикати у СССР-у бавили су се проблематиком рада и радних односа, нормирањем и награђивањем, снабдевањем радничке класе, спровођењем мобилизације за фронт, организацијом привредног апарата у индустрији, борбом против шпенулације итд.⁴⁴ У свему томе били су активни и југословенски синдикати.

Синдикати су се, према совјетској теорији, налазили између партије и државне власти и представљали резервоар државне власти. Док су у капитализму синдикати били супротстављени држави, као класном органу буржоазије, у социјализму синдикати имају истоветне циљеве с радничком државом. Из тога су се рађале многе нејасноће у вези с улогом синдиката. Синдикати су били недржавна организација, али као учесници у власти нису били ни потпуно самостални. Самим тим, иако заштитници интереса радничке класе, они су морали да буду и учесници у принуди. Због тога је Лењин дао формулу о синдикатима као „школи комунизма“.⁴⁵ Радничка класа по тој формули не остварује власт непосредно, него то чини преко своје авангарде, преко партије, државе и друштвених организација. Синдикати преносе мисли и вољу радничке класе држави и партији и с њима блиско сарађују. С друге стране, партија руководи синдикатима, ниједна важна одлука се не доноси без сагласности партије, али не руководи се силом, него деловањем чланова партије у синдикатима. Преко синдиката партија је деловала и идејно и политички припремала радничку класу за учешће у привреди и управљању.⁴⁶ Партијски конгреси доносили су основне смернице за рад синдиката.

У периоду НЕП-а у СССР-у штрајнови нису били забрањени али се препоручивало да се они воде првенствено у приватним предузећима, док у друштвеним треба „прибегавати отклањању радничког незадовољства, а не фразирати да се не штрајкује против своје државе“.⁴⁷

Током организовања рада синдиката на територији Србије било је извесних тешкоћа. У унутрашњости је највећи проблем био непознавање организационих принципа синдиката. У Бору су приликом обнављања синдикалне организације у предузећима стваране струковне подружнице.⁴⁸ У месним синдикалним већима, месним одборима и подружничким управама рад није био подељен по секторима, а синдикални одбори нису водили ни евиденцију ни картотеку чланства. Грешака у раду било је првенствено због недостатка кадрова, нарочито искусних синдикалних функционера. Партијска руководства на терену нису водила довољно рачуна о синдикалним организацијама и сав посао се пребацивао на једног човека који је био задужен за синдикат.⁴⁹ Чланови Партије нису озбиљно схватили задатке примљене од синдиката, често су изостајали са синдикалних састанака и конференција. У неким крајевима, синдикалне организације су обнављане потпуно ван контроле Партије, на пример, у Бору, Доњем Милановцу, Зајечару итд. У Смедеревској Паланци синдикалне организације на селу нису уопште фор-

миране, а синдикална организација ваљевског округа није радила на стварању подружница пољопривредних радника.⁵⁰

У тешким економским условима и у ситуацији када је црна берза цветала, било је тешко сачувати углед синдиката. Радници у ваљевском округу, Нишу и другим местима, одбијали су да уђу у синдикалне организације изјављујући да су имали лошег искуства с претходним синдикатима. Један број их је сматрао да је и ова организација слична претходним — „само те тера да радиш, а не бори се да добијеш већу плату“.⁵¹ У шабачком округу чланови Партије и СКОЈ-а имали су задатак да раде на убеђивању радника да улазе у синдикат. Проблеми су настајали и оно нередовног плаћања чланарине и недолажења на конференције.

У многим местима, синдикални састанци сводили су се често на „дебатне клубове“ о надницама и платама, или на разматрање политичке ситуације. Синдикат се готово нигде није осећао као чврста организациона снага на економском пољу.⁵²

Приликом обнављања рада синдиката јавио се и проблем разграничења рада између ЈНОФ-а и синдиката у предузећима. Синдикалне и фронтоске конференције у предузећима често се уопште нису разликовале једне од других, тако да су радници ове друге врло ретко посећивали. Лоше су биле посећене и фронтоске конференције по рејонима. Синдикати нису пружали помоћ Народном фронту у његовим акцијама, а дешавало се да захтевају посебан делокруг рада за питања која су била у надлежности фронта.⁵³

Рад синдиката укрштао се и са СКОЈ-ем и, уместо да раде паралелно, ове две организације су често деловале једна на штету друге. Сарадње готово да није ни било, као ни помоћи синдикалних организација радничкој омладини.

Ипак, и поред почетних тешкоћа, број синдикално организованих радника и намештеника се непрестано повећавао, мада се подаци којима располажемо прилично разликују. По неким изворима, јануара 1945. било је у целој земљи 225.000 организованих радника,⁵⁴ а крајем године 662.432.⁵⁵ У Србији (са Војводином) у априлу је било 82.000⁵⁶ организованих, а по другим подацима већ у мају има 202.640 организованих у 2.160 подружница (80% радника и намештеника).⁵⁷ За јул постоји податак о 280.394 организована радника у Србији,⁵⁸ али и податак о 130.491 организованој у 1.542 подружнице.⁵⁹ Релативно најпоузданије податке налазимо за новембар 1945, нада је у федералној Србији било 192.415 чланова и 2.602 подружнице и 325 месних одбора. Истовремено у ужој Србији (без Београда) 1.274 подружнице имају 80.162 члана, а у Београду је 539 подружница са 60.156 чланова и 17 месних одбора.⁶⁰ Крајем године постоји податак о 324.223 организована радника и намештеника.⁶¹

Почетком фебруара 1945. почеле су припреме за сазив општеземаљских конференција појединих струковних савеза и за ту сврху одређене су посебне комисије. Ове комисије вршиле су функцију привремених централних савезних управа. По одлуци донетој на седници Извршног одбора ЈСРНЈ (8. II 1945), требало је да комисије до 10. III поднесу Извршном одбору предлоге правила и сазову конференције до 1. маја. Изабрани су чланови 16 комисија, међу којима и Комисије Земаљског одбора Србије.⁶² На састанку ове комисије, одржаном 14. II, извршено је конституисање Земаљског одбора Србије. За председника је изабран Душан Петровић Шане, за секретаре Десимир Јововић и

Иван Божићевић, за благајнина Настасија Лабудовић, а за чланове: Павле Павловић, Милорад Белић, Велимир Пешић, Живорад Ђурић, Милан Шијан, Драга Стефановић, Милан Ђерић и Глиша Пауновић.⁶³ Земаљски одбор, међутим, све до јуна није функционисао као руководеће тело, његов састав се мењао и он се бавио углавном интервенцијама. Коначно је организован тек маја 1945. У оквиру њега било је 5 одељења: 1. Организационо (водило је бригу о кадровима, картотеци, дописима, курсевима и сл., а на челу му се налазио Десимир Јововић); 2. Одељење за регулисање радних односа (водио га је Слободан Босиљчић, а бавио се колективним уговорима, разврставањем на разреде снупоће, сарадњом с Министарством социјалне заштите итд.); 3. Одељење социјалне заштите (бавило се питањем незапослености, становама, заштитом деце, и др. и њиме је руководио Милисав Ивановић, председник Земаљског завода за осигурање радника); 4. Привредно одељење (Радоје Данић); 5. Културно-просветно одељење (Мирко Милојевић). У оквиру Земаљског одбора формирана је и партијска јединица.⁶⁴

У току фебруара, марта и априла радило се на спровођењу организације струковних савеза и припреми првих конгреса. Главни одбор ЈСРНЈ направио је распоред по коме је требало да се од 22. III до 28. IV одрже све савезне конференције. До 9. II били су формирани месни синдикални одбори свих струковних савеза, осим мешовитог, а у већини предузећа и установа организовани су акциони одбори подружница. Међутим, непостојање савезних правила, правила земаљских одбора и месних синдикалних већа успорило је рад на даљој организацији и одложило земаљску конференцију појединих савеза. Уместо њих заказан је за 1. IV 1945. Први пленум Главног одбора ЈСРНЈ.⁶⁵

На Пленуму су донета правила месних синдикалних већа, предложена и одобрена савезна правила, потврђена ранија реорганизација Савеза интелектуалних радника и државних службеника,⁶⁶ донета одлука смањује на 15. Извршен је избор централних управа свих 26 савеза. да се број од најмање 30 чланова за образовање једне подружнице смањује на 15. Извршен је избор централних управа ових 26 савеза. Усвајање Правила Земаљског одбора Србије било је одложено.⁶⁷ Поред организационих питања, говорило се и о пролећној сетви,⁶⁸ избору радничких повереника,⁶⁹ социјалном осигурању, колективним уговорима, питању надница, првомајских прослава и радничко-наместеничким задругама. Пленарна седница је препоручила да градске радничко-набављачке потрошачке задруге буду организоване по јединственом плану, и то по рејонима. Требало је да задруге послују на принципу капитала сакупљеног од чланских улога, јер се сматрало да ће задругари тано бити заинтересовани за рад.

На Пленуму је прихваћена резолуција да се 1. мај прогласи за државни празник и да се организује његова прослава. У свим предузећима требало је организовати 15-дневна такмичења у радној дисциплини, повећању производње, штедњи, побољшању квалитета рада и сл. За припрему прославе изабрана је комисија од 5 чланова при Главном одбору. Пленум је припремио и паролу за првомајску прославу, које је Централна синдикална првомајска комисија упутила свим синдикалним организацијама.⁷⁰ Истог месеца одржана је и прва пленарна седница Месног синдикалног већа Београда (15. IV), а почетком маја 1945. донета су Правила Земаљског одбора ЈСРНЈ за Србију и правила МСВ на територији Земаљског одбора за Србију.⁷¹ Задаци Земаљског одбора

су били: изградња синдикалног одбора у Србији, руковођење општим и заједничким акцијама, учешће у привредној обнови и изградњи земље уз сарадњу са органима власти, покретање економских и социјално-економских питања код федералних тела, развој и помоћ културном, спортском и задружном раду, пропис правила МСВ-а итд. Месна синдикална већа имала су првенствени задатак да раде на културно-просветном плану, па тек потом на привредном и економском положају радничке класе.

Првомајско такмичење, које је организовао синдикат, трајало је 15 дана и дало много боље резултате него децембарско. Такмичењем су руководила месна синдикална већа, која су планове добијала од виших синдикалних руководстава, а затим их прилагођавала појединим предузећима. Међутим, током такмичења испољавало се схватање да је за успех потребно дати само што више прековремених часова. Тако се у већини фабрика и предузећа свакодневно радило прековремено, а подружнице намештеника радиле су чак мање у тону радног времена, да би им остало посла за прековремени рад. Дешавало се да су радници који су се највише залагали на послу, по завршетку такмичења оболели од напора. У неким радионицама, неколико радника је напорно радило док су остали навијали.⁷²

Првомајско такмичење је било нашироко популарисано у штампи. „Борба“ је 1. маја посветила неколико страница „јунацима фронта рада“. Највише успеха постигла је омладина. Омладинци су прво веће такмичење организовали крајем 1944. поводом Светске омладинске недеље, и оно је трајало 10 дана. Радничка омладина је правила такмичарске листе у које су бележили дневне резултате. По рудницима су организоване ударне недеље, радило се недељом, празницима и прековремено. Бар једном месечно новине су доносиле вест да су се радници ове или оне радионице одрели дневне зараде у корист рањеника у болницама и у друге сврхе.⁷³ Радници појединих предузећа, железничари, ливци и др., остајали су на раду по 30 и 70 часова непрекидно, завршавали обавезе уместо за 14 дана за дан и по, премашивали норму.⁷⁴ Облик „ударничког рада“ представљале су и посете радничких екипа из Београда и других већих места околним селима, викендом и празницима. То није било само средство практичне помоћи сељацима, већ и облик политичке манифестације јединства.⁷⁵

У недостатку материјалних облика стимулације радника, а због потребе улагања великих напора и масовне мобилизације за обнову земље прибегавало се другим средствима стимулације маса. Тада је синдикална организација, кроз своју културну функцију, добила посебан значај. Она је имала задатак да изграђује нови однос према раду и нови лик радника. Од синдиката се тражило да изграђује раднике који ће бити „практични и пословни“, пожртвовани на раду, скромни, склони сталном усавршавању, спремни на одрицање за опште добро. Тражило се да буду тачни, да се супротстављају површности, да напоре савлађују „борбеним темпом“.⁷⁶ Залагање на послу посматрано је као основна патриотска дужност у условима мира, што значи да су сви забушанти били непатриоти. Стварао се „култ рада“. Рад се више није смео схватати као терет, већ као „ствар части и хероизма“, а љубав према раду означавана је као главни елемент комунистичке етике.⁷⁷ На све стране славе се „хероји рада“, популаришу се ударници, објављују слике радника поред машина, о њима се говори на синдикалним конференцијама, њихова имена се истичу при уласку у фабрике.⁷⁸ Најбољи радници по-

хваљују се и добијају назив ударника или ударничке десетине. Појединци и групе добијају награде у вредности од 2/3 месечне плате, једнонедељне зараде или 10.000 динара. На предлог ГО ЈСРНЈ у априлу 1945, 1. маја донета је Уредба о увођењу „Ордена рада“. Он се додељивао „за показан радни хероизам, за научне и техничке проналасне и за нарочит успех у раду на обнови“.⁷⁹

Културно-просветни рад међу радницима одвијао се углавном преко синдиката. При месним синдикалним већима, месним одборима и подружницама били су организовани културно-просветни одбори, у којима су радиле следеће сенције: дилетансна, певачко-рецитаторска, музичка, просветна и уредништво зидних новина. Међутим, синдикални и културно-просветни одбори нису сарађивали са културно-просветним одборима при рејонима, којима је руководила Партија.⁸⁰

Синдикат се бавио и политичком агитацијом преко конференција, зборована, митинга и других скупова у предузећима и фабрикама. Као агитационо средство поред часописа „Рад“, синдикат је од 14. III увео синдикални час на београдском радију, који је ишао сваке среде од 18 до 18,40 часова. Посебна важност придавана је зидним и усменим новинама. Зидне новине истицане су у свим фабричним одељењима и по предузећима, а састојале су се од уводног и директивног чланка, написа општијег карактера, најчешће о политичкој ситуацији у свету, чланака о конкретним проблемима или успесима у раду, песама, литерарних радова радника итд.⁸¹ Синдикалне организације имале су посебно важну улогу у раду на описмењавању и подизању културног нивоа радничке класе. Синдикалним подружницама се налагало да оснивају алфабетске течајеве на којима су се обрађивали основни појмови из писмености, рачунања, историје, географије, хигијене итд. Поред алфабетских течајева оснивани су, од јуна 1945, разни курсеви за стицање квалификација и синдикална школа за оспособљавање синдикалних функционера.⁸²

Одлуком Земалског одбора за Србију, од априла 1945, у свим подружницама, савезним организацијама и месним синдикалним већима организују се физкултурне и културно-уметничке групе, доносе њихова правила и бирају управе. Спорту и физкултури се посвећивала посебна пажња јер се сматрало да спорт дисциплинује људе, учвршћује здравље, развија иницијативу и навикава на заједничку активност. Физкултурне групе имале су посебне секције по спортовима. Смјернице будућег развоја спортског живота одређене су на конференцији радничко-спортских клубова 18. фебруара. Тада је одлучено да се организација спортског живота спроводи првенствено преко синдикалних и омладинских организација. Изабран је радни одбор од 15 чланова, које је требало да организује пододборе за поједине гране спорта.⁸³ На проширеној седници ЈСРНЈ, марта 1945, формирана је Комисија за спорт и физкултуру у коју су ушли М. Швабић, Ђ. Шпољарић и В. Поповић. Касније, одлуком АСНОС-а од 24. III, врховно вођство физкултуре је препуштено Иницијативном одбору за Србију. Поред рада по сенцијама организују се масовни излети, слетови, утакмице, путовања, такмичења и сл.

Поред спортског развија се и културно-уметнички живот. Оснивају се културно-уметничке групе, мада је рад у многим од њих био слаб, због недостатка просторија, инструмената, стручних људи који би руководили радом сенција. У Србији је 1945. било 28 културно-уметничких друштава са 2.643 члана. Најслабије се културно-просветни рад одвијао у рударским синдикалним организацијама.⁸⁴ У току 1945. у Србији је

при синдикалним организацијама било 130 библиотека са 6.147 књига и просечно 8.270 читалаца. Међутим, у неким областима нису постојале ни читаонице, ни библиотеке, као ни домови културе.⁸⁵

Новине у социјалном законодавству

Паралелно са изградњом друштвено-политичких организација текао је процес изградње државне власти и привредног апарата. На седници Председништва АСНОС-а, 5. I 1945, донета је одлука о оснивању Привредног савета Комисије за привредну обнову Србије. Основни задатак јој је био да спроведе у живот део државног плана привредне обнове и координирају рад привредних повереништава. Месец дана касније укинута је повереништво исхране и његови послови су пренети у надлежност новооснованог Повереништва трговине и снабдевања. Развој ових и других установа био је неопходан због потребе брзог решавања проблема обнове индустрије, саобраћаја и пољопривреде, као и због ефикаснијег рада на снабдевању становништва и збрињавању социјално угрожених.⁸⁶

На Првој општеземаљској конференцији ЈСРПЈ истакнут је захтев да се што пре донесе закон о раду, који би, поред општих одредби о правима и дужностима радништва, решио и питање осмочасовног радног дана, плаћеног годишњег одмора, колективних уговора, заштите мајке и деце, шегрта, радничких повереника, хигијенске и техничке заштите и слично. Тражило се да се за исти посао добије иста плата, без обзира на старост, време запослења или пол радника. Радници су захтевали да лечење буде бесплатно, као и школовање, а да се плаћање доприноса за социјално осигурање пренесе на послодавце у целисти, у облику режијских трошкова, као и да се изврше измене у Закону о пензијском осигурању.⁸⁷

Питање радног времена и изједначавање плата по полу и старости решено је већ Уредбом о надницама и платама радника и намештеника из децембра 1944. Део осталих захтева, као што је плаћање доприноса за социјално осигурање из касе послодавца, решиле су Одлука НКОЈ-а о одређивању надничних разреда и Таблица новчаног еквивалента при надлежности у нарави и радничком осигурању из јануара 1945. и Наредба о изменама надничних разреда у радничком осигурању из априла.⁸⁸

Повереништво за социјалну политику НКОЈ-а, одлуком од 30. I, добило је право надзора над свим установама обавезног социјалног осигурања, а почетком фебруара основан је Савет за заштиту мајни, деце и младежи, у које су ушли и представници синдиката.⁸⁹ Под надлежност Повереништва за социјалну политику дошле су и све установе техничке и хигијенске заштите радника, а образован је и стручни савет социјалног осигурања у чији делокруг је спадала координација делатности државаних надозрних органа, ГО ЈСРПЈ, привредних и стручних комора и носилаца осигурања, при изради законских прописа. Такође су одређене привремене пословне управе при свим установама за осигурање радника, Јавној берзи рада, Болесничкој и Братимској благајни, у које су, поред делегата социјалне политике, ушла и по два представника радника, намештеника и послодавца.⁹⁰

У јануару је обновљен рад Радничке коморе у Београду, чија се делатност поклапала с територијом федералне Србије, укључујући и област Косова и Метохије, и одређен је Привремени пословни одбор. Радничка комора је имала задатак да у сарадњи с Поверенишвом за

социјалну политику и ЈСРПЈ води рачуна о радничном осигурању, запошљавању, социјалној хигијени, исхрани, просвети итд.²¹ Продужен је рад и Средишњој управи за посредовање рада у Београду, 16. III 1945. Њен основни задатак је био да се стара о чувању имовине и оживљавању рада управа посредовања рада у ДФЈ и да припреми предлог за коначно уређење службе.

Закон о спровођењу социјалног осигурања на подручју ДФЈ донет је 2. V 1945. и њиме је за јединог носиоца осигурања у целој земљи одређен Средишњи завод за социјално осигурање са седиштем у Загребу. Осигурање се спроводило преко земаљских завода који су основани у седиштима федералних јединица. Завод је спроводио осигурање за случај болести, изнемоглости, старости, смрти, несреће и неупослености. Дотадашњи окружни уреди, обласне управе, братимске благајне и друго постојали су филијале земаљских завода а Средишњи уред за осигурање радника је ликвидирао.²²

Крајем априла при Средишњем заводу основан је Фонд за помоћ радничким и намештеничким породицама. Средства су у Фонд пристизала из предузећа, која су уплаћивала проценат одређен према износу фантички исплаћених радничких и намештеничких плата. Месечни додаток по детету износио је 175 динара, а дневни 7 динара. Право на додаток имали су сви радници и намештеници за време запослења, прекида рада услед болести, порођаја, несрећног случаја, војне вежбе и сл. Додатак се исплаћивао за децу испод 14 година старости, а уколико је дете било на школовању до 18 година.²³

Брига о здравственом стању радника, о хигијенским и техничким условима рада, брига о деци и женама све до маја 1945. године није могла бити у потпуности развијена због ратних услова. Хране, одеће и обуће није било довољно, грађевине и стамбени објекти су били разрушени, водовод и канализација у лошем стању, огрева је недостајало, а није било довољно ни болесничких постеља. По подацима Комитета за заштиту здравља Владе ФНРЈ, 1945. је у Србији на 3.503.295 становника било 2.148 кревета (без Војводине, Санџака, Косова и Метохије).²⁴ Било је недовољно лекара и медицинског особља, посебно у рудницима и индустријским центрима, нису постојала купатила при фабрикама, као ни ручне апотекe и други санитетски прибор. Велики проблем у земљи био је алкохолизам, који се у ратним годинама јако проширио и захтевао повећану пажњу. По подацима Комитета за социјално старање ФНРЈ до јесени 1945, у Југославији се трошило око 4 милијарде динара годишње на алкохолна пића. Због тога се размишљало о увођењу посебних референата за сузбијање алкохолизма при Министарству социјалне политике и земаљским министарствима.²⁵ Одмах по ослобођењу одбори НОП-а, Црвеног крста и других организација улагали су велике напоре да обнове старе и подигну нове установе и обданишта за смештај деце чији су родитељи на послу.

Материјални положај радништва

Власти су конфискацијом имовине непријатеља и сарадника окупатора почеле да преузимају позиције у привреди, али нису биле у стању да обезбеде редовно снабдевање становништва храном, нити редовна примања запослених у државним предузећима. По већим градовима, посебно у Београду, раднички одбори НОФ-а отварао су мензе и „народне трпезе“ које су снабдеване храном из конфисковане имо-

вине непријатеља. Храна је у овим мензама била јефтина (један бон за ручак поштао је 30 динара и за њега се могло добити 200 грама хлеба и пола литра варива са 20 грама масти). Осим тога, мензе су запошљавале већи број жена. Дирекција трамваја и осветљења, радници речне пловидбе у Београду, радници Фабрике конзерви у Крагујевцу, Војног завода за израду обуће и одеће у Београду, као и неке друге установе, имали су своје посебне мензе. У Фабрици конзерви у пролеће 1945, један оброк стајао је 4 динара, а у „Вистаду“ у Ваљеву за 11 динара могла су се добити три obroка, док су шегрти до 11 година имали право на један оброк више. При истој фабрици постојала је обућарска радионица за оправку радничке обуће. При неким фабрикама оснивани су и домови за прихват деце док су мајке на послу.⁹⁶

Снабдевање становништва у Београду било је регулисано преко рејонских одсека за снабдевање. Право да добија намирнице преко ових одсека, имао је сваки становник града, са потврдом о пријави стана, изузев војника и намештенина војних установа и припадника народне милиције. Сваки који је желео да се снабдева преко Одељења за снабдевање Извршног НОО града Београда морао је да се упише код једног од снабдевача у свом рејону. На сваку пријаву стана долазила је по једна књижица.⁹⁷ У почетку, Београђани су користили књижице ДИРИС-а и на њих су од 27. X 1944. могли добити по 250 грама брашна или 300 грама хлеба дневно по цени од 50 динара за килограм. Припадници радних батаљона и милиције имали су додатно следовање хлеба од 300 грама дневно.⁹⁸ По овим ценама становништво је могло добијати хлеб све до априла 1945, док се Београд снабдевао житом које је стигло из СССР-а. Међутим, истовремено су се цене хлеба у приватним радњама попеле и до 240 динара по килограму. Због тога је на IV седници ИНОО града, донета одлука да се цене хлеба максимирају и да се забрани његова продаја по улицама и пијацама. Килограм хлеба по новим ценама стајао је 150 динара, а кифле 10 динара. Априла 1945. забрањено је печење хлеба и луксузног пецива од белог брашна и уведен је једнообразни хлеб од 70% пшеничног и 30% кукурузног брашна, по цени од 5 динара по килограму. Радници на тешким физичким пословима имали су посебне карте за снабдевање, на које су добијали по 600 грама хлеба или 450 грама брашна дневно и 600 грама масти месечно, док су грађани примали 400 грама хлеба или 300 грама брашна дневно и 450 грама масти месечно.⁹⁹ Овај хлеб од мешавине брашна, радници су у Нишу звали „синдикалним хлебом“, јер се делио преко подружница појединих предузећа. Квалитет му је био иако лош, продавао се бајат, а ни таквог га није било довољно.¹⁰⁰

Ситуација са храном у целој Србији била је изузетно тешка, у појединим крајевима радници су морали да напуштају посао по неколико дана да би набавили намирнице за породицу. Тешко стање је било и у војнопозадинским радионицама, где радници нису примали ни плату, ни помоћ за чланове породице од НОО.¹⁰¹ Ради ефикаснијег регулисања снабдевања оснивају се набављачко-потрошачне задруге на бази самопомоћи. Средства су прикупљена добровољним прилозима и путем бескаматних кредита код НОО. Почетком децембра 1944. (11. XII) основан је Савез радничко-службеничких набављачко-потрошачких задруга Београда и донета правила рада. Сваки рејон оснивао је своју задругу, а право учлањења имали су сви радници, намештеници и чланови породица бораца НОБ. Члански улог износио је 3.000 динара за годину дана и могао се платити у ратама. Радом Савеза управљао је Привре-

мени организациони одбор до избора Централне управе Савеза. Основни циљ је био да се уједине сва финансијска и превозна средства да би снабдевање лашке текло. Од добровољних прилога плаћао се члански улог најсиромашнијим члановима, а у оквиру задруга неких рејона оснивани су и посебни кредитни фондови, у које су задругари уплаћивани по 100 динара месечно и могли узимати позајмице.¹⁰² До средине јануара Савез је за своје чланове набавио око 50 вагона хране по ценама које су биле знатно ниже него на тржишту. Поред хране, Савез је добављао и огревни материјал. Посебне комисије обилазиле су задруге и помагале им упутствима и практичним саветима. Почетком фебруара 1945. све градске задруге обједињене су у Јединствени савез радничко-наместничких набављачко-потрошачких задруга.¹⁰³ Крајем фебруара Савез је имао у Београду 20 рејонских задруга са 22.556 активних задругара и 45.355 породичних чланова. Савезу су приступиле набављачко-потрошачке задруге из Крушевца, Јагодине, Крагујевца, Ниша, Шапца и других градова Србије. За разлику од Београда, задругама у унутрашњости није посвећивано довољно пажње, тако да оне нису биле до краја организоване. Ипак број задругара се повећавао и до маја 1945. у задругама је било преко 60.000 радника и намештеника, са 160.000 породичних чланова, а за превоз робе имали су само 5 камиона без довољно горива и делова.¹⁰⁴

Знатан део становништва био је упућен на слободну продају, где је цветала шпенулација и црна берза. Цене меса на пијацама износиле су децембра 1944. око 600 динара по килограму, масти до 1.000 динара и више, нупуса до 150 динара итд. Покушај Повереништва за трговину и индустрију 1. XII 1944. да Одлуком о привременом регулисању радничких надница и плата приватних намештеника, реше проблем економског положаја радништва, а посебно проблем исхране, није дао резултате.¹⁰⁵ По тој уредби, месечни приходи невалификованог и невалификованог радника, у првом разреду скупше (Београд) износили су за 25 дана 12.000, тј. 15.000 динара, а трошкови живота само за исхрану једног одраслог мушкарца 1. I 1945. износили су 13.887 динара. Значи да је невалификованом раднику недостајало 15%, а квалификованом преостајало 7,5%, за остале потребе и издржавање породице. Одећа и обућа скоро да се уопште нису могли набавити, а ако их је и било, једне мушке ципеле са дрвеним ђоном стајале су преко 3.000 динара, а са ножним преко 4.000. Дешавало се да старе ципеле у излогу приватне радње имају цену од 2.500 динара.¹⁰⁶

Цене животних намирница крајем фебруара на подручју Београда и Ваљева износиле су: за килограм хлеба 100 до 150 динара, меса 600 до 900 динара, јаје 30 до 50 динара, кромпира 50 до 100 динара, млена 100 до 200 динара за литар и пасуља 50 до 140 динара.¹⁰⁷ Да би колико-толико олакшало положај градског становништва, Месно синдикално веће Београда је прихватило понуду Управе народног одбора о уступању земље у Панчевачком риту на обраду синдикалним подружницама. Чланови подружнице могли су земљу да обрађују и колективно са породицама, а сви плодови су њима припадали.

У најгорем положају били су рудари. Њихове плате кретале су се од 14.000 до 24.000 динара месечно. Али, пошто су се рудници налазили углавном у пасивним крајевима, тамо су цене намирница биле много више, тако да плате нису биле довољне да обезбеде ни пристојан живот. Рудари су били без одеће и обуће а радили су у врло тешким условима јер су инсталације у рудницима биле дотрајале, а

недостајало је средстава и материјала да се поправе. Понегде, као у Младеновачком базену ни плате нису стизале на време. Због тешких услова рада требало је радницима обезбедити млеко, а њега није било. У неким деловима Србије радници нису по неколико дана добијали ни хлеб ни храну; дешавало се да нису имали ни где да нађу, ако су били из других крајева.¹⁰⁸ Због тешког положаја радништва, на II пленуму синдиката, Сава Медин је поднео реферат о надницама из кога се види да оне више не одговарају условима, јер не обезбеђују ни основне потребе радника. Стога је затражено што хитније доношење нове уредбе која би регулисала ово питање.

Наднице су поново усклађене с трошковима живота априла 1945. По новој Уредби о регулисању надница и плата радника и намештеника, минималне радничке наднице одређене су према категоријама радника и разредима скупове. Критеријум за разврставање унутар једне категорије формиран је на основу стручности, тежине посла, карактера радне функције и радне одговорности. Наднице је одређивала управа предузећа у сарадњи са синдикалном организацијом. Радници су, уколико покажу изузетно залагање, успех на раду и прекораче утврђене норме, могли да постигну много веће наднице изнад обезбеђених. Нарочито се форсирало плаћање према квантитету и квалитету, јер се сматрало да ће то бити стимулус за развој такмичења и ударништва.¹⁰⁹

Висина сатне наднице кретала се у распону од 9 до 19 динара за све раднице и раднике изнад 18 година старости. За раднике који су радили под изузетно тешким условима, као и за оне који су радили на анорд, прописан је додаток по 1 динар по часу. Наднице шегрта кретале су се од 2,5 до 6,5 динара на сат, а плате намештеника од 1.800 до 6.000 и више, месечно. Прековремени рад, рад недељом и празницима плаћао се 50% више. Приликом наплате надница, предузећа су одбијала све прирезе и социјалне доприносе. У случају спорова по питању рада и радних односа, до оснивања радних судова, били су надлежни окружни, тј. градски НОО. Истовремено је и донета Уредба о максимирању цена, по којој су индустријски и занатски производи смели да се продају само по ценама које нису биле веће од 30% цена из августа 1939. године.¹¹⁰

У априлу је донет Закон о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже, по коме је за тежа дела била предвиђена казна конфискације имовине и смрт.¹¹¹

Плате и наднице радника и намештеника зависиле су и од места у којима су живели, пошто трошкови живота нису били свуда исти. Одлука о привременом разврставању места по разредима скупове донета је у другој поливини маја 1945. У првом разреду скупове били су Београд, Ниш, Крагујевац, Ужице, Нови Пазар, Косовска Митровица и места где су се налазили рудници Звечан, Бор и Зајача. Остала места била су у другом и трећем разреду скупове.¹¹² Због ове уредбе било је много жалби и захтева за пребацивање у виши разред скупове.¹¹³

Наведени закони допуњени су маја и јуна 1945. Уредбом о планској расподели и потрошњи робе и одлукама и решењима о нормирању цена. Под режим планске расподеле спадали су пољопривредни, шумски, индустријски производи и производи рударства.¹¹⁴ Међутим, ни после ових новина, ситуација се није много поправила што се тиче животног стандарда радника. Многих производа и даље није било на тржишту, првенствено одеће, обуће, масти, шећера и меса и они су се могли набавити само на црној берзи. Нису биле регулисане ни цене

кирија. По новој уредби, плате неквалификованог и квалификованог радника у првом разреду скупште износиле су 2.112 тј. 3.648 динара, али привремено су свима исплаћиване припадности по другом разреду скупште, тј. умањено за 15% (1.795, односно 3.102 динара).¹¹⁵ С друге стране, трошкови живота непрестано су расли. Према статистици Привредног савета, просечни трошкови живота на територији Србије и Војводине повећали су се:

У фебруару за	1,8%
„ марту	0,2%
„ априлу	14,2%
„ мају	20,1%
„ јуну	21,0%
„ јулу	21,0%

Слободна трговина је потпуно преовладала на сектору широке потрошње и исхране, над државним и задружним. Систем расподеле добара, постављен на принципу установљених цена и плата, био је разбијен и учињен неефикасним. Основни узроци дезорганизације тржишта и пораста цена били су: недостатак индустријских производа, велика потреба војске и опустошених крајева, лош транспорт, слабости државног трговачког апарата и задруга, ниска продуктивност рада и друго. Због недостатка дугорочних кредита предузећа су уносила у цену робе трошкове оправке и обнове и тиме је подизали, покушавајући да предузеће учине рентабилним.¹¹⁶

Градско становништво углавном се снабдевало према ценама ноје су одређивали приватници. Најскупљи градови у Србији били су, Београд (чак за 20% од осталих), Ваљево, Врање, Зајечар и Јагодина, а релативно најјефтиније се живело у Ужицу, Чачку и Шапцу, у просеку за првих шест месеци 1945. године.¹¹⁷ Радници су на конференцијама и састанцима захтевали повећање плата, јер су се трошкови живота од марта до августа повећали скоро 100%. Многи нису имали довољно новца ни за куповину текстила додељеног по прописаним ценама. У многим предузећима плате све до јуна нису биле регулисане и стизале су са закашњењем и по месец-два. Због ованке ситуације, све више радника је прелазило код приватних послодаваца, јер су тамо наднице биле веће. Наиме, уколико се радницима више плаћало, производни трошкови су били већи и послодавац је имао виши проценат добити (25% од производних трошкова). Синдикалне организације нису могле да воде успешну борбу на овом терену, јер су тиме долазиле у директан сукоб с радницима, па су само објашњавали привредну ситуацију у земљи и донеле мере.¹¹⁸

Посебно је био тежак положај радничке омладине. Поред редовног рада, омладинци су свакодневно радили прековремено и учествовали у свим добровољним акцијама. Понегде се радило и по 16 часова дневно. У већини фабрика имали су обезбеђену исхрану, али не и плату. Почетком априла 1945. радничка омладина је упутила захтев, са конференције у Београду, да се реши њихов економски положај. Пре свега то се односило на редовно примање плата, питање радног времена и отварање домова за смештај ученика у привреди.¹¹⁹ Један од захтева решен је на седници Секретаријата ГО ЈСРПЈ 20. V 1945. Одређено је 7-сатно радно време за шегрте, плус два сата за стручно образовање.¹²⁰

Ситуација с исхраном становништва посебно се погоршала у лето 1945. У многим местима Србије (Нишу, Прокупљу, Лесковцу, Врању, Пироту итд.) трговина је била потпуно замрла. У Бајиној Башти и Алексиначким рудницама није било ни хлеба, ни жита, ни масти. Цене хлеба код приватника кретале су се од 10 до 15 динара по килограму, а масти 150 динара. Многи радници напуштају предузећа и враћају се на село, не само због пољских радова него и због лошег снабдевања, што је опет повлачило пад производње.¹²¹

* *

Обновљена синдикална организација имала је на неки начин дво-струку улогу у послератном југословенском друштву. Она је била и даље организација за заштиту економских интереса радничке класе, и то пре свега у још увек многобројних приватних предузећа, али, с друге стране, она добија наглашену улогу на културно-просветном и привредном плану, као и на плану широне мобилизације радних маса. Синдинат није самостална организација, већ део ЈНОФ-а, и као такав треба да учествује у свим његовим акцијама и помаже их. Међутим, сарадња на терену не функционише увек како је замишљено и синдинат често претендује да има свој засебан делокруг рада. Како је синдинат организација радничке класе, а радничка класа у првим данима обнове има главну улогу, Партија прено синдината популарише и спроводи своју линију. У складу с тим је културно-просветна функција, која је окренута „школовању“ (у смислу како то формулише Лењин) и преваспитавању радних маса у духу комунизма, новог односа према раду, заједничкој својини итд., што је сванано повезано и са недостатком материјалних стимулуса.

Међутим, из двоструке улоге синдиката и његовог положаја између Партије и радничке класе и државе и радничке класе, с којима синдинат сарађује и спроводи њихове одлуке, рађала се извесна несасгласност, која је у одређеној мери била и последица старих социјал-демократских схватања о месту и улози синдиката. Он више није био борац за радничке интересе код послодаваца, већ спроводник радничких захтева и потреба, које су се онда испуњавале онолико колико је то у тренутним условима било могуће. А у првој фази обнове, док је рат још трајао и готово целокупна производња одлазила на фронт, готово да и није било могуће испуњавати сталне захтеве радништва за побољшањем животног стандарда а истовремено сачувати и углед синдикалне организације.

Табела 1

СУМАРНИ ПРЕГЛЕД ПО ГРАНАМА ИНДУСТРИЈЕ

Индустријске гране	Број творница	Број по- стројења	Број рад- них места	Бр. запосл. особља	Погонска СЖ агењо
Екстрактивна и везивног матер.	97	103	32633	18615	82385
Металуршна	1	2	1332	1332	1826
Прерада метала	103	107	8009	4380	6753
Керамина и станло	106	106	5971	2092	1786
Дрвна индустрија	87	87	3392	1330	4638
Инд. хартије са штампаријама	37	39	3146	1736	3630
Хемијсна	40	44	2081	1163	3257
Прехрамбена	215	240	8818	4287	32211
Текстилна	88	123	10750	4874	13089
Коже, крзна и обуће	31	35	2057	1252	2720
Творнице са постројењима разнородних инд. грана	32	90	4157	2603	6723
Разна индустрија	6	6	2085	417	101
С В Е Г А	843	982	84431	44081	159119
Електричне централе (самосталне)	51	51	1401	994	27803
Ел. централе у саставу инд.	39	39	976	581	—
У Н У П Н О	933	1072	86808	45656	186922

Табела 2

ЗАПОСЛЕНО ОСОБЉЕ ПО ПОЛУ И КОЕФИЦИЈЕНТ ЗАПОСЛЕНОСТИ

Индустријске гране	Бр. запосл. особља	Мушко	Женско	Број радних места	Коефициј. запослен.
Експлантивна и везивног мат.	18615	17817	798	32633	57,0
Металуршка	1332	1243	89	1332	100,0
Прерада метала	4380	4112	268	8009	54,7
Керамина и станло	2092	2001	91	5971	35,0
Дрвна индустрија	1330	1102	228	3392	39,2
Инд. хартије са штампаријама	1736	1009	727	3146	55,2
Хемијска	1163	901	262	2081	55,9
Прехрамбена	4287	3761	526	8818	48,6
Текстилна	4874	2444	2430	10750	45,3
Коже, крзна и обуће	1252	928	324	2057	60,9
Творнице са постројењима разнородних инд. грана	2603	1743	860	4157	62,6
Разна индустрија	417	243	174	2085	20,0
С В Е Г А	44081	37304	6777	84431	52,2
Електричне централе (самост.)	994	989	5	1401	70,9
Ел. централе у саставу инд.	581	559	22	976	59,5
У К У П Н О	45656	38852	6804	86808	52,6

Табела 3

ЗАПОСЛЕНО ОСОБЉЕ ПО СТРУЧНОСТИ

Индустријске гране	Власници	Административно особље	Више техничко особље	Радиници	КВ	Приучени	Неквалитетно	Ученици	Укупно
Експлативна и везивног мат.	70	604	144	17307	6705	3064	7538	490	18615
Металуршка	—	51	26	1208	347	176	685	47	1332
Прерада метала	103	257	48	3297	1762	724	811	675	4380
Керамина и стакло	174	69	6	1651	372	556	723	192	2092
Дрвна индустрија	102	90	10	1063	443	257	373	65	1330
Инд. хартије са штампаријама	44	202	72	1355	388	709	258	63	1736
Хемијска	28	156	17	954	164	423	367	8	1163
Прехрамбена	278	341	62	3485	979	733	1773	121	4287
Текстилна	87	197	28	4290	894	2740	656	272	4874
Коже, крзна и обуће	19	95	26	1059	483	453	123	53	1252
Товарице са постројењима разнородних инд. грана	33	172	24	2291	416	929	946	84	2603
Разна индустрија	5	31	45	333	31	155	147	3	417
С В Е Г А	943	2265	508	38293	12974	10919	14400	2072	44081
Електричне еџтрале (самосталне)	17	106	22	802	300	142	360	47	994
Ел. централе у саставу инд.	9	24	12	519	201	226	92	17	581
У К У П Н О	969	2395	542	39614	13475	11287	4852	2136	45656

- ¹ Н. Живковић, Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у другом светском рату, Београд, 1975, стр. 541.
- ² Д. Биланџић, Идеје и пракса друштвеног развоја Југославије 1945—1973, Београд, 1973, стр. 47. Опширније о материјалним и људским губицима говоре: Д. Воголник, Демократски губици Југославије, Стратистичка ревија, 1/1952; В. Милић, Револуција и социјална структура, Београд, 1978, стр. 35—40.
- ³ Уништено је 2/5 југословенске индустрије, од тога само 223 рудника. Ј. Марјановић, Допринос Југославије победи антихитлеровске колицције, ИГ 1—2, 1970, стр. 165—195. Податке о индустријским оштећењима дају: А ЦК СКЈ, Комисија за привреду XI—1/13; Н. Живковић, Ратна штета..., н.д., стр. 528; Б. Петрановић, Историја Југославије 1918—1978, Београд, 1980, стр. 374; Б. Петрановић, Политичке и правне прилике за време привремене владе ДФЈ, Београд, 1964, стр. 23; В. Милић, Револуција..., н.д., стр. 40—43.
- ⁴ Пред рат је учешће занатства у националном дохотку износило 10,15%, а било је 151.266 занатских радњи са 164.705 ученика и помоћника. Ј. Марјановић, Устанак и НОП у Србији 1941, Београд, 1963, стр. 25.
- ⁵ К. Михајловић, Производне снаге НР Србије, Београд, 1951, стр. 56. У Београду и Земуну током рата је изгубило живот око 100.000 људи. Ј. Марјановић, Историја Београда, књ. 3, Београд, 1974, стр. 548. Године 1944. Београд је имао 270.000 становника, а пред сам рат 320.000, да је наставио да се увећава истим темпом, имао би бар 340.000. Т. Богавац, Становништво Београда 1918—1971, Београд, 1976, стр. 39. Државни статистички уред ДФЈ вршио је 1945. прерачуне о броју становника 1941. и 1945. На основу тих података који нису сасвим поуздани, а који су рађени додавањем просечног прираштаја. У периоду 1934—1938, добијен је број становника за 1941, који, одузет од броја становника по попису из 1948, даје мање од 500.399,8 људи. При томе није узет у обзир број избеглица у току рата, колонизација у Војводини, досељавање у Београд после ослобођења и друга већа померања становништва. Такође треба напоменути да су Косово и Метохија имали готово неометан развој становника током ратног периода. Архив Југославије (у даљем тексту: АЈ), Привредни савет, 40—137—322; Коста Михајловић, н.д., стр. 75.
- ⁶ В. Глишић, Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941—1944, Београд, 1970, стр. 248—249.
- ⁷ М. Борковић, Контрареволуција у Србији, I—II, Београд, 1979, стр. 392/II и 72/II.
- ⁸ Н. Живковић, н.д., стр. 267; В. Глишић, н.д., стр. 121; М. Борковић, н.д., стр. 189/II.
- ⁹ Попис је почео 25. IV 1945, а завршен је 15. V. Вршила га је Српска земаљска статистика а обраду података урадио је ДСУ крајем 1945. За 290 творница нису постојали подаци. Исти попис даје податак да је 1939. било 1.055 творница са 84.824 радна места, а од 1939. до 1945. основано је 168 са 8.013 радних места. Резултати пописа индустрије ФНРЈ у 1945. години, АЈ, Савезна планска комисија, 41—594—927. Видети: Б. Петрановић, Политичка и економска основа народне владе у Југославији за време обнове, Београд, 1969, стр. 309 (табела бр. 1).
- ¹⁰ Други конгрес ССЈ за Србију, Београд, 1949, стр. 36. У целој земљи било је 1945. године 461.000 запослених, од чега 393.299 радника у индустрији Д. Биланџић, Хисторија СФРЈ, Главни процеси, Загреб, 1978, стр. 113; Б. Петрановић, Политичка и економска основа..., н.д., стр. 313.
- ¹¹ АЈ, Савезна планска комисија, Статистички уред, 41—612—963) К. Михајловић, н.д., стр. 379.
- ¹² М. Мацура, Састав и важнији проблеми радне снаге Југославије, Економист, 3—4, год. VII, Београд, 1954, стр. 77—127.
- ¹³ Б. Петрановић, Политичка и економска основа..., н.д., стр. 310; К. Михајловић, н.д., стр. 379.
- ¹⁴ Тек половина броја целокупног становништва Југославије била је писмена (55,4%) а око 80% становништва имало је само основну школу. В. Милић, н.д., стр. 33.

- ¹⁵ О. Милосављевић, Раднички савети у Београду 1949—1953, Београд, 1983, стр. 25.
- ¹⁶ М. Поповић, Д. Мрчкић, Т. Куљић, Политика расподеле и идеологије, Социологија и друштвени развој, 1. Београд, 1981; Д. Биланчић, Идеје и пракса. . . , н.д., стр. 55; В. Милић, н.д., стр. 18.
- ¹⁷ А ЦК СКЈ, Комисија за привреду XI—1/13. Записници Извршног НОО града Београда 1944—1945, I, Београд, 1979, стр. 9. Друга фаза обнове трајала је све до увођења планске привреде и у току ње стварани су услови за планску изградњу. Поред обнове земље у току прве две године радило се и на консолидовању нове власти. Б. Петрановић, Обнова у Београду 1944—1945. године, Годишњак града Београда, књ. XVII, Београд, 1970.
- ¹⁸ „Борба“, 19. XI 1944, стр. 5.
- ¹⁹ Службени лист ДФЈ, 2/1945. Опширније видети код Б. Петрановића, Синдикати од обнављања до увођења самоуправљања 1945—1950, 50 година револуционарног синдикалног покрета Југославије, Београд, 1969, стр. 181—210.
- ²⁰ У Декларацији о политичкој основици ЈНОФ-а Србије каже се: „Обнова привредног живота планским подстицањем државног и привредног сектора привреде у циљу мобилисања свих средстава, снага и способности за окончање рата и развитак привреде“. Архив Србије (у даљем тексту: АС), Републичка конференција ССРНС, Љ-75, Ф-II, 31. XII 1944.
- ²¹ „Политика“ је 6. XII 1944. објавила позив Народноослободилачког одбора I рејона свим мушкарцима рођеним од 1900. до 1910. да се јаве Одсеку за радне батаљоне, а свако избегавање повлачило је казну. Десетак дана касније „Политика“ је поново апеловала на грађане да се пријављују у радне батаљоне ради уклањања последица рата. Породицима оних који се јаве на рад, обећавано је бесплатно добијање контролисаних намирница. „Политика“, 27. XII 1944, стр. 3. ИНОО града Београда донео је 14. III одлуку да се од 1. IV 1945. грађани Београда више не позивају на рад у радне батаљоне, јер ови нису показали велике успехе. Објављено је да ће од 1. априла радници добијати плату за рад. „Политика“, 17. III 1945, стр. 4; Записници Извршног НОО града Београда, н.д., стр. 585.
- ²² Окружни одбори имали су око 80 чланова, а срески око 60. Главни одбор Србије састојао се од Извршног одбора и пленума. На челу одбора по фабрикама, предузећима и радионицама налазио се секретаријат од председника, секретара и благајника. Б. Петрановић, Политичке и правне прилике. . . , н.д., стр. 175; „Политика“, 11. XII 1944, стр. 3; „Борба“, 11. XII 1944, стр. 2.
- ²³ „Борба“, 20. XI, 22. XI (стр. 2 и 4) и 3. XII, 27. XII 1944, стр. 4.
- ²⁴ „Борба“, 27. XI, 5. XII 1944, стр. 4.
- ²⁵ Изјава Душана Шијана дата 16. IV 1985. у Београду.
- ²⁶ На прослави годишњице Другог заседања АВНОЈ-а који је организовао Одбор ЈНОФ-а III рејона, један од синдикалних руководилаца Милан Шијан, рекао је да се раднички одбори организују ради окупљања радника, чиновника и инжењера у циљу заједничког рада на обнови фабрика, подизању производње и учвршћењу дисциплине. „Борба“, 1. XII 1944, стр. 4.
- ²⁷ У Сазивачки одбор су ушли: Душан Петровић Шане, Милан Шијан, Павле Павловић, Милорад Белић, Лаза Стефановић, Божидар Милојековић, Душан Шијан, Радоје Дакић, Сава Цицвара, Војо Срзентић, Лазар Пујић, Драга Стефановић, Богомир Павловић, Светислав Петровић, Милорад Поповић, Василије Петровић, Тома Јаковљевић, Драгољуб Бркић. „Борба“ 29. XII 1944, стр. 2. У литератури су се последњих година јављале дилеме да ли је синдикат у Југославији нова или обновљена организација радничке класе. Аутори су се углавном сложили да, иако има много елемената новог, ЈСРНЈ представља обновљену организацију. Ж. Камперлић, Обнова синдиката 1945. под Титовим геслом братства и јединства, Тито, радничка класа и синдикати, Београд, 1979, стр. 425—435; С. Тонковић, Синдикати у Социјалистичкој Југославији, Загреб, 1984.
- ²⁸ Збор је отворио Лаза Стефановић, а поред њега су иступили: Душан Петровић Шане, Душан Шијан и Настасија Лабудовић. Резолуцију у име Сазивачког одбора прочитао је Павле Павловић. Поздравне

говоре одржали су представници радника из Ниша, Чачка, Крагујевца, Ужица, Крајева итд. У Централни акциони одбор ушли су: Радоје Дакић, Милан Шијан, Лаза Стефановић, Павле Павловић, Тома Јаковљевић, Стеван Петровић, Богољуб Констадиновић, Љупче Ђорђевић, Војо Срзентић, Драга Стефановић, Михаило Шавбић, Василије Петровић, Душан Шијан, Милосав Милосављевић, Живорад Ђурић, Риста Стевановић, Радован Милијановић, Настасије Јабудовић, Гојко Берберовић, Перо Зечевић, Миладин Михаиловић, Даница Галовић, Иван Голуб и Лазар Пујић. Збор је одбио кандидатуру Милорада Делића на листи за Акциони одбор. „Политика“, 1. I 1945, стр. 3; „Борба“ 1. I 1945, стр. 2.

²⁹ АЈ, фонд Већа Савеза синдиката Југославије, 117—(1—7)—1.

³⁰ На овој седници за председника Акционог одбора изабран је Радоје Дакић, за потпредседнике Павле Павловић и Лазар Стефановић, за секретара Душан Поповић Шане, а за благајника Живорад Ђурић. Признато је чланство у синдикатима свима онима који су раније били чланови Независних, УРСО-вих, ОРС-ових синдиката и донета је одлука да све постојеће синдикалне организације треба да потпадну под ону организацију која буде формирана за њихову струку. АЈ, Фонд Већа ССЈ, 117-1-2. На седници је изабрана и делегација за посету маршалу Титу, 2. I 1945. Они су поднели писмену представку НКОЈ-у о што хитнијој потреби стварања синдиката. „Политика“, 3. I 1945, стр. 1, „Борба“, 3. I 1945, стр. 1.

³¹ „Политика“, 9, 10. и 11. I 1945. итд. Синдикални акциони одбори су изабрани и по струкама, и то за железничаре, текстилце, металце, дрводељце... „Борба“ 5. I 1945, стр. 2; „Борба“, 9. I 1945, стр. 4.

³² Службени лист, 1945/2; „Борба“, 7. I 1945, стр. 2. Дефинитивну дозволу за оснивање и рад ЈСРНЈ је добио 26. X 1945. од Министарства унутрашњих послова ДФЈ. АЈ, Веће ССЈ, 117-219-1315.

³³ А ЦК СКПЈ, 1945/195, 16. I 1945.

³⁴ Задачи Главног одбора су били да: ради на изградњи ЈСРНЈ, руководи радом струковних савеза, да учествује у обнови и изградњи земље, да покреће економска и социјална питања код централних тела и органа земље, да развија културно-просветни рад, да склапа међународне везе, потврђује правила и статуте струковних савеза и синдикалних одбора, утврђује њихове буџете, издаје синдикални лист итд. Привремени статут ЈСРНЈ; АС, К СКС, Ђ-2, Организационо-инструкторска управа (у даљем тексту: ОИУ), Ф-43. О организационој структури синдиката — реферат Радоја Дакића, АЈ, ССЈ 117-396-2408; „Политика“, 25. I 1945, стр. 3; „Борба“, 25. I 1945, стр. 2; „Рад“, 25. I 1945, стр. 3.

У ЈСРНЈ су ушли савези: Савез железничара а и транспортних радника Југославије, Савез радника и намештеника рударске индустрије Југославије, Савез радника и намештеника металне индустрије Југославије, Савез поморских и лучких радника и намештеника Југославије, Савез радника и намештеника речне пловидбе и обалског рада Југославије, Савез радника и намештеника индустрије дрвета Југославије, Савеза радника и намештеника индустрије исхране, Савез радника и намештеника индустрије текстила и обуће, Савез радника и намештеника кожарско-прерађивачке индустрије Југославије, Савез интелектуалних радника и државних службеника, Савез радника и намештеника грађевинске индустрије и грађевинарство Југославије, Савез радника и намештеника графичке индустрије, Савез банкарских, осигуравајућих и приватних намештеника и трговачких помоћника, Савез радника и намештеника комуналних предузећа и установа Југославије, Савез радника и намештеника хотелско-угоститељске индустрије Југославије, Савез радника и намештеника монополских установа, Савез радника и намештеника хемијске индустрије, Савез берберско-власуларских и хемијских радника и намештеника Југославије, Савез кућно-помоћног особља и Општи (мешовити) савез радника и намештеника Југославије.

Касније је Извршни одбор ЈСРНЈ донео одлуку о расформирању Савеза интелектуалних радника и државних службеника (12. III 1945) и формирању следећих савеза: Савез просветних радника Југославије, Савез службеника социјалних и здравствених установа Југославије, Савез службеника ППТ-а, Савез службеника привредно-приват-

- них и техничких установа Југославије, Савез службеника финансијских установа Југославије, Савез просветних и управних установа Југославије. В. Ђирковић, ЈСЈ и његова улога у периоду обнове (1944—1946), Историја XX века, XIV—XV, Београд, 1982, стр. 344—346.
- ³⁵ Предавање Мирка Милојековића на курсу за синдикалне функционере у Београду, јануара 1946, АЈ, ССЈ, 117-955-167.
- ³⁶ Мандат МСО трајао је годину дана. У рударским базенима, формирали су се реверски одбори који су својим радом обухватили све руднике, тј. све подружнице у оквиру појединих рударских басена. Привремени статут ЈСРНЈ, н.д.
- ³⁷ „Политика“, 25. I 1945, стр. 3; „Борба“, 27. I 1945, стр. 2.
- ³⁸ Упис у чланство синдиката вршиле су подружнице. Приликом уписа плаћала се чланарина. Уписнина је износила 15 динара. На првој седници ГО ЈСРНЈ донета је одлука да уписнина за све чланове који зарађују преко 5.000 динара буде 50 динара, а за остале 20 динара. Чланарина улаћивала сваких 15 дана по пола износа. „Борба“, 27. I 1945, стр. 2. Крајем априла 1945, у вези са доношењем Уредбе о регулисању надница, одлучено је да од 1. V синдикални улог буде за шегрте 4 динара месечно, а за остале, зависно од висине плате од 12 до 80 динара. „Рад“, 1. V 1945, стр. 4.
- ³⁹ Тоне Фајфар, Јединствени синдикати и социјално питање Југославије, говор на општемањској конференцији ЈСРНЈ 23—25. I 1945, стенографске белешке АЈ, ССЈ, 117-419-2553.
- ⁴⁰ „Борба“, 27. I 1945, стр. 2; „Рад“, 25. I 1945, стр. 6. и 1., „Политика“, 26. I 1945, стр. 2.
- ⁴¹ За заменика је изабран Лаза Стефановић, а за секретаре: из Србије Лаза Стефановић, Хрватске Ђуро Шпољарић, Словеније, Тоне Фајфар, Македоније Аспарух Корубинов, Црне Горе Радоје Ракић, Босне и Херцеговине Саво Медан. У Извршни одбор су ушли: Лазар Плавчић, Пепца Кардељ, Богдан Крекић, Гојко Берберовић, Франц Светек, Михајло Швабић. „Борба“, 27. I 1945, стр. 2.
- ⁴² П. Дајић, Синдикати у социјализму. Теорија и пракса совјетских синдиката, Г. Милановић, 1982, стр. 178—195.
- ⁴³ Ђуро Салај, Улога синдиката у класној борби пролетаријата, АЈ ССЈ, 117-395-2391; „Неколико речи о нашим будућим синдикатима“, „Борба“, 13. I 1945, 2; Мишо Павићевић, Развој синдикалног покрета у Југославији, АЈ ССЈ, 117-398-2395; „Стварање новог јединственог синдикалног покрета у земљи“, АЈ ССЈ 117-395-2373; Ђуро Салај, Задаци ЈСРНЈ на овој етапи народноослободилачке борбе, говор на I општемањској конференцији ЈСРНЈ, стенографске белешке, АЈ ССЈ, 117-419-2552.
- ⁴⁴ П. Дајић, н.д., стр. 50—54.
- ⁴⁵ В. И. Лењин, Дела, том 33, Београд, 1976, стр. 176.
- ⁴⁶ По изласку из рата у Југославији је било 141.066 чланова Партије, а 1. јула 1945. већ 468.175 чланова, 51.612 кандидата и 331.940 чланова СКОЈ-а. Крајем јесени 1944. у Србији имамо 3.500 чланова, а већ јануара 1945. године 5.963 члана, од чега 1.585 радника, 2.621 сељака, 1.250 интелектуалаца итд. А. Ранковић, Извештај о организационом стању, V конгрес КПЈ, Извештај и реферати, Београд, 1948, стр. 222; Оснивачки конгрес КПС (8—12. V 1945), Београд, 1972; М. Борковић, КПЈ у Србији у периоду борбе за коначно ослобођење земље (1944 — мај 1945), НОР и револуција у Србији 1941—1945, Београд, 1972, стр. 234; Србија у рату и револуцији 1941—1945, Београд, 1976, стр. 369. У време одржавања оснивачког конгреса КПС било је у Србији (без Војводине и Космета) 23.848 чланова КПЈ, 6.676 кандидата и 23.117 скојеваца, у 2.381 основној партијској организацији, са 337 партијских руковођава. Крајем 1945. било је већ 51.111 чланова, од чега у ужој Србији са Београдом 31.945. Радника је било 14.677 (29%), сељака 22.996 (45%), службеника 9.082 (18%), осталих 4.356 (8%). У току 1945. примљено је у Партију 34.858 чланова. Међутим, у свим партијским документима налази се на незадовољство социјалном структуром партијског чланства и захтеве за повећањем броја радника. АС ЦК СКС Ђ-2, ОИУ, Одсек за статистику и евиденцију; Оснивачки конгрес КПС, н.д., стр. 19. и 63.
- ⁴⁷ П. Дајић, н.д., стр. 89.
- ⁴⁸ АС, ЦК СКС, Ђ-2, ф-90. Извештај о раду Борског рудника за месец март.

- ⁴⁹ АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2 Ф-32; Оснивачки конгрес КПС, н.д., стр. 69. и 172.
- ⁵⁰ АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-90. Месечни извештај ОК КПС Ваљево.
- ⁵¹ АС, Веће ССС, Ц-82, Ф-382. Извештај о раду синдикалног већа Бор, 30. VIII 1945; АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-92. Извештај ЦК КПС за март месец; АС, Веће ССС, Ђ-82, Ф-382, Извештај о приликама у синдикалном покрету Ниша, 21. VII 1945; Оснивачки конгрес КПС, н.д., стр. 180.
- ⁵² АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-90. Месечни извештај ОК КПС Ваљево; АС ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-32.
- ⁵³ Често се постављало питање чему служе синдикати кад постоје ЈНОФ или каква је улога Фронта када су основани синдикати. АС, Републичка конференција ССРНС, Ц-75, Стенографске белешке са седнице ИО ЈНОФ-а Ф-II, 27. V 1945; АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-32; АС, ЦК СКС, Ђ-15, Ф-15, ОК КПС Ниш, Извештај о стању и проблемима синдикалне организације у Нишу.
- ⁵⁴ АЈ, Веће ССЈ 117-395-2373.
- ⁵⁵ Статистички годишњак ФНРЈ, децембар 1954.
- ⁵⁶ „Рад“, 7. IV 1945, стр. 2.
- ⁵⁷ Оснивачки конгрес КПС, н.д., стр. 171.
- ⁵⁸ II конгрес ССЈ за Србију, Београд, 1949, стр. 45.
- ⁵⁹ „Борба“, 2. VII 1945, стр. 2, сличан податак даје и Ј. Ивановић, Синдикати у Србији од 1945—1969, 50 година синдикалног покрета у Србији, Београд, 1969, стр. 98.
- ⁶⁰ АЈ, Веће ССЈ, 117-(1-7)-1.
- ⁶¹ Исто као напомена бр. 55.
- ⁶² Конституисање већег броја комисија извршено је на седницама које је ГО одржао 13. и 14. фебруара. „Политика“, 10. III 1945, стр. 2; „Рад“, 9. II 1945, стр. 1; „Рад“, 17. II 1945, стр. 8.
- ⁶³ АЈ, Веће ССЈ, 117-34-105; „Рад“, 17. III 1945, стр. 1.
- ⁶⁴ АС, ЦК СКС, Ђ-2, ОИУ, Ф-32.
- ⁶⁵ „Борба“, 11. III 1945, стр. 5; 19. II 1945, стр. 2; 15. III 1945-стр. 2; „Рад“, 10. III 1945, стр. 3; 13. II 1945, стр. 5; 17. II 1945, стр. 7; Ј. Ивановић, Оснивање Јединствених синдиката у Србији 1945, Тито, радничка класа и синдикати, Београд, 1969, стр. 590.
- ⁶⁶ Пленум је на дневном реду имао: 1.Формирање привремених савезних управа; 2. Утврђивање привремених савезних правила; 3. Утврђивање привремених правила земаљских, односно обласних синдикалних одбора за Србију, Македонију и Војводину; 4. Утврђивање правила МСВ-а; 5. Избор радничких повереника; 6. Саопштење делегација са Међународне синдикалне конференције у Лондону, „Рад“, 7. IV 1945, стр. 3. Одлука о реорганизацији Савеза интелектуалних радника и државних службеника донета је на проширеној седници ГО ЈСРНЈ, марта 1945, и формирано је 6 подсавеза. „Политика“, 14. III 1945, стр. 6. Истог месеца је на седници од 20. III решено да се платишта стварају у једном месту и у срезу где има 5 до 15 чланова једног савеза а ако је мање од 5 чланова, да се сви чланови разних струка уједине у једну подружницу или платиште које ће припадати Општем мешовитом савезу радника и намештеника. „Политика“, 25. III 1945, стр. 6.
- ⁶⁷ Пројектом Правила, у складу са Привременим статутом ЈСРНЈ, предвиђено је било стварање окружних и рејонских секретаријата Земаљског одбора, где то буде потребно. Наиме, поставило се питање да ли ЗО може директно да руководи МСВ-има с обзиром на велики број срезова (86), затим Косово и Метохију. „Рад“, 7. IV 1945, стр. 2.
- ⁶⁸ По питању пролећне сетве. Ђуро Салај је известио да ће 40 синдикалних функционера отићи у пасивне крајеве, да ће отпочети са прикупљањем радне снаге. Ови функционери одређени су од ГО ЈСРНЈ крајем марта. Средишна управа за посредовање рада је прихватила ангажоване раднике и даље их распоређивала. Радници су могли да одлазе на рад у Војводини заједно са својим породицама, а све трошкове превоза и зараде у природи сносила је држава. Награђивање је било регулисано одредбом о платама пољопривредних радника, коју је издао ГНОО за Војводину. „Борба“, 31. III 1945, стр. 2. Синдикалне организације су имали задатак да од незапослених радника и чланова њихових породица стварају радне јединице које би се упућивале у разне крајеве земље. Оне су организовале раднике

читавих подружница док колективно помажу у раду на сетви, да обрађују баште око фабрика и предузећа ради побољшања исхране итд. „Политика“, 10. III 1945, стр. 4. У мају основан је Одбор за ангажовање радне снаге, који је, у сарадњи са ГО ЈСРНЈ, радио на прикупљању радника за пољопривредне радове у Војводини. Министарство саобраћаја је одобрило бесплатну возњу за раднике, тракторе и сточне запреге. За пут се добијала специјална дозвола, оверена од месних НОО или синдикалних подружница. ГО се старао о закључењу колективних уговора о раду и о њиховом исправном извршењу. На рад су примане и жене под истим условима као и мушкарци. А ЦК КПЈ, НКОЈ 1945/19, Сл. лист ДФЈ, 28/1.

⁶⁹ Одлука да се затражи избор радничких и намештеничких повереника донета је на седници ИО ЈСРНЈ 20. II 1945, „Рад“, 3. III 1945; стр. 6. Тим поводом у „Раду“ је изашао чланак Адама Катића, у коме пише да су синдикатима потребни, у процесу организовања производње, људи који ће управљати и контролисати, али и који ће се учити управљању. Повереници треба да врше контролу над целокупним пословањем предузећа, пре свега над техничком организацијом, финансијским стањем, висином поруџбина, роковима испоруке робе итд., о чему је требало да обавештавају остале раднике.

На проширеној седници Главног одбора ЈСРНЈ 12. III разматран је нацрт пројекта Уредбе о радничким повереницима и дата иницијатива Министарству социјалне политике да се избори одрже у току године. „Политика“, 14. III 1945, стр. 6. Том приликом су дефинисане основне функције радничких повереника: 1. учешће у организацији производње; 2. строга примена свих мера које су прописане од законодавних и административних органа; 3. заштита радника у погледу радног времена, здравља, социјалног осигурања и сл.; 4. учешће у примању и отпуштању радника. Најважнија функција несумњиво је била у контроли финансијског пословања, нарочито у приватним предузећима. Изборе је 1945. изузетно требало обавити јавним гласањем, а право гласа имали су сви запослени. АЈ, ССЈ, 117-532-3370; АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-32.

⁷⁰ „Политика“, 23. IV 1945, стр. 2.

⁷¹ У његов састав су ушли: Милан Шијан, Душан Шијан, Михаило Тургић, Радоје Михајловић, Тома Худ, Вера Крстић, Здравко Тодоровић, Јудита Аларгић, Бранислав Башлагич, Славко Кристифор, Немања Лазаревић, Милутин Костић. „Рад“, 21. IV 1945, стр. 4. Правила ЗО ЈСРНЈ за Србију потврдио је ГО ЈСРНЈ 2. V 1945, а 4. V потврдио је и Правила МСВ-а. АЈ, ССЈ 117-338-2087; АЈ, ССЈ, 117-338-2088; „Рад“, 19. V 1945, стр. 5.

⁷² А ЦК СКЈ, ЦК СКОЈ-а, Па-2/1; АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-90, Месечни извештај ЦК КПС; Записници ИНОО града Београда, н.д., стр. 10; Оснивачки конгрес КПС, н.д., стр. 173; „Политика“, 22. IV 1945, стр. 3.

⁷³ „Борба“, 11. I, 6. III и 19. VI 1945, стр. 4; „Рад“, 14. IV 1945, стр. 2.

⁷⁴ „Борба“, 6. I, 11. II, 6. III, 22. III 1945, стр. 4, 5, 4, 2.

⁷⁵ АС ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-90, Месечни извештај ОК КПС Зајечар 15—20. X 1945, Записници ИНОО, н.д., стр. 10.

⁷⁶ „Борба“, 26. XI 1944, стр. 1; Б. Кидрич, Чланци и расправе 1944—46, Београд, „После хероја борбе нека дођу хероји рада“; „Говор на конференцији радничких представника“.

⁷⁷ М. И. Калињин, О комунистичком одгоју, Београд, 1949, стр. 325.

⁷⁸ Е. Кардељ, „Производња и трговина — главни задатак позадине“, „Борба“, 24. II 1945, стр. 2.

⁷⁹ Сл. лист 28/1“ „Рад“, 5. V 1945, стр. 3.

⁸⁰ АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-32.

⁸¹ „Борба“, 8. V 1945, стр. 2; „Рад“, 21. IV 1945, стр. 3.

⁸² АЈ ССЈ, 117-164-943; „Политика“, 15. VI 1945, стр. 6; „Рад“, 3. III 1945, стр. 8.

⁸³ „Политика“, 19. II 1945; „Борба“, 19. II 1945, стр. 2; „Рад“, 17. III 1945, стр. 8; „Рад“, 31. III 1945, стр. 7—8.

⁸⁴ АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ђ-90, 92; АЈ, ССЈ, 117-404-2452.

⁸⁵ II конгрес ССЈ, н.д., стр. 86.

⁸⁶ „Борба“, 11. I 1945, стр. 2; Сл. лист, 1945/4, опширније Б. Петрановић, Политичке и правне прилике..., н.д., стр. 87.

- ⁸⁷ Тоне Фајфар, Јединствени синдикати и социјално питање Југославије, АЈ, ССЈ 117-419-2553; „Рад“, 25. I 1945, стр. 3. На конференцији је донета резолуција о уређењу најпречих социјалних питања у ДФЈ.
- ⁸⁸ Сл. лист 4/45; Сл. лист, 33/45; „Борба“, 24. I 1945, стр. 2.
- ⁸⁹ Сл. лист, 8/45.
- ⁹⁰ „Рад“, 3. III 1945, стр. 6; „Политика“, 23. II 1945, стр. 6.
- ⁹¹ Министар социјалне политике Србије именовоа је за чланове Привремене пословне управе Радничке коморе у Београду Ж. Ђурића, Д. Шијана, М. Урошевића, Ј. Аларгића, Г. Јакшића, М. Шовљански, Н. Лазаревића, Д. Јововића и П. Антоновића. За секретара је изабран Михаило Тодоровић. АЈ, ССЈ, 117-49-254-258; „Рад“, 9. II, 19. V и 17. V 1945, стр. 1, 1, 5; „Борба“, 13. I 1945, стр. 2.
- ⁹² До ослобођења земље функцију осигурања вршила је Комисија за спровођење осигурања при министарству за социјалну политику. Сл. лист ДФЈ, 9/1; „Рад“, 7. IV и 12. V 1945, стр. 3. и 6; „Политика“, 6. и 7. V 1945, стр. 3 и 4.
- ⁹³ АЈ, ССЈ, 117-31-95; Сл. лист ДФЈ, бр. 33/1; „Политика“, 18. V 1945, стр. 7.
- ⁹⁴ У Бору је на 5.000 радника и чланова њихових породица и 3.500 заробљеника било 5 лекара, 1 зубар и 1 лекар заробљеник, АЈ, Комитет за заштиту народног здравља Владе ФНРЈ, ДХХХ (-НЗ-II/а), Ф-5, АС, веће ССЈ, Ф-82, Ф-382.
- ⁹⁵ АЈ, Комитет за социјално старање Владе ФНРЈ, Д-ХХХIII-СС-II/а, Ф-7.
- ⁹⁶ А ЦК СКЈ, ЦК СКОЈ-а, IIа-2/1. Саветовање ПК СКОЈ-а за Србију 1945. Почетком децембра 1944. године само у Београду је радило 116 мензи са 24.000 абонената и 5 народних трпеза које су издавале 5.000 obroka на дан. У току следеће године у Србији је радило 226 мензи са 34.400 претплатника. Записник VII редовне седнице ИНОО од 27. XI 1944, н.д., стр. 44; „Политика“, 21. III 1945, 20 XI 1944, стр. 4; II конгрес ССЈ за Србију, н.д., стр. 81; „Борба“, 3. XII 1944, стр. 4.
- ⁹⁷ „Борба“, 18. II 1945, стр. 6.
- ⁹⁸ Записник Друге и Треће седнице ИНОО града Београда од 27. и 29. X 1944, стр. 21. Следовање брашном од 1. I 1944, примило је 238.930 грађана, а 5. XII 1944. на обезбеђеном снабдевању је било већ 249.038 људи. Записник ИНОО од 23. XI 1944, стр. 36.
- ⁹⁹ Записници од XVIII и XX седнице ИНОО од 25. IV и 8. V 1945, н.д., стр. 249, и 266/7; „Рад“, 19. V 1945, стр. 8.
- ¹⁰⁰ АС, Веће ССЈ, Ђ-82, Ф-382. Извештај о приликама у синдикалном покрету Ниша.
- ¹⁰¹ АС, Председништво Владе НРС, Г-17, Ф-89; Оснивачки конгрес КП Србије, н.д., стр. 170.
- ¹⁰² „Политика“, 19. XII 1944, стр. 5; „Борба“, 20. XII 1944, стр. 6; „Борба“, 13. II и 20. II 1945, стр. 5 и 4.
- ¹⁰³ Савез РПНЗ закључио је 8. II 1945. споразум о уједињењу са Управом Савеза настављачких задруга државних службеника. Њихов Привремени одбор од 10 чланова одржао је 10. III седницу на којој је формиран Радни одбор за реорганизацију градског потрошачког задругарства. „Борба“, 11. III и 12. III 1945, стр. 5 и 3.
- ¹⁰⁴ Седница Политбироа ЦК КПЈ од 15. III 1945. А ЦК КПЈ, 1945/337; АЈ, Веће ССЈ, 117-202-1211.
- ¹⁰⁵ Одлуком о привременом регулисању надница и плата радника и намештеника изједначене су сатне наднице за мушку и женску радну снагу на истом послу и са истим радним временом. Наднице су биле највише у Београду, затим у седиштима НОО и индустријских места и осталим местима. Материјално обезбеђење вршено је поред новца и у природи или комбиновано. Рад недељом и празником плаћао се 50% више. Прописано је и да радници са децом испод 16 година, уколико та деца нису запослена, примају породичне додатке. Најниже наднице биле су прописане за шегрте, од 10—30 динара, зависно од године школовања, затим за раднике испод 18 година, односно 21 године старости. За остале су се најниже прописане сатне наднице могле кретати од 40 до 75 динара на сат, зависно од стручности и рејона. У Београду су се прописана месечна примања радника и службеника кретала од 3.000 до 9.500 динара месечно. Сл. лист ДФЈ,

3/I; Записник XIII седнице ИНОО, н.д., 28. XII 1944, стр. 72; „Борба“, 3. и 4. XII 1944, стр. 2. и 1.; „Политика“, 3. XII 1944, стр. 4.

¹⁰⁶ „Борба“, 7. III 1945, стр. 4.

¹⁰⁷ АС, Министарство трговине и снабдевања, Г-144, Ф-1, 21. II 1945.

¹⁰⁸ Крајем фебруара 1945. због нерешеног снабдевања, при Повереништву руда формиран је одсек за снабдевање рудара животним намирницама. АС ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-32; ОС, Веће ССС, Ђ-82, Ф-382; АЈ ССЈ, 117-404-2452; „Борба“, 25. II 1945, стр. 2.

¹⁰⁹ АС, Веће ССС, Ђ-82, Ф-437; Сл. лист ДФЈ, 28/I; АЈ ССЈ, 117-31-95; „Борба“, 3. II 1945, стр. 2.

¹¹⁰ Сл. лист ДФЈ, 28/1 и 34/I „Политика“, 21. и 22. IV 1945, стр. 2. и 5.

¹¹¹ Сл. лист, 26/I.

¹¹² Сл. лист, 35/I, „Политика“, 23. V 1945.

¹¹³ АС, Министарство социјалне политике, Ђ-24, Ф-21; АЈ, ССЈ, 117-67-356; АЈ, ССЈ, 117-57-304.

¹¹⁴ Сл. лист ДФЈ; АЈ, 117-3244-3368.

¹¹⁵ „Рад“, 19. V 1945, стр. 6.

¹¹⁶ Цене робе у односу на цене пшенице:

	1938.	Однос у % према пшеници	1945.	Однос у % према пшеници
База=100 кг. пшенице 157 динара			100 кг. пшенице 330 динара	
мушка ципела	99.	63,05%	436.	132,12%
женска ципела	79.	50,31%	327.	99,09%
дечија ципела	79.	43,94%	264.	80%
гум. опанак	39.	50,31%	306.	92,7%
рад. баканџа	69.	56,68%	346.	104,84%

¹¹⁷ АЈ, Привредни савет 40, 20—35; АЈ, Министарство индустрије, Статистички билтен о кретању цена и трошкова живота у Србији и Војводини јуна 1945, 17-8-8; АЈ, Савезна планска комисија- 41-613-965; Б. Петрановић, Политичке и правне прилике..., н.д., стр. 33—34.

¹¹⁸ АС, Земаљски уред за цене, Г-26, Ф-17; АС, ЦК СКС, ОИУ, Ђ-2, Ф-32.

¹¹⁹ „Рад“, 14. IV 1945.

¹²⁰ АЈ, Веће ССЈ, 117-26-90.

¹²¹ АЈ, ССЈ, 117-57-304; „Политика“, 6. VI 1945, стр. 6.